

корекційна і розвивальна робота

Сучасна система освіти України передбачає інтегративну форму виховання і навчання дітей з особливими освітніми потребами, зокрема з розладами зі спектру аутизму, тобто введення таких дітей до дошкільного навчального закладу загального типу. Отже, практичний психолог має розуміти, як створити оптимальні умови для конкретної дитини та допомогти у цьому педагогам і батькам

Інна НЕДОЗИМ, науковий співробітник лабораторії інтенсивної педагогічної корекції Інституту спеціальної педагогіки НАПН України, психолог Громадської організації «Системна допомога дітям з аутизмом «Маленький принц»

Ключові слова: розлади зі спектру аутизму; РСА; фрагментарність сприймання; дефіцит функції програмування та контролю; чутливість до сенсорних стимулів; специфіка навчальної взаємодії; правило «Дай 5»; «пастка уваги»

Побудова освітньої взаємодії з дитиною з розладами зі спектру аутизму

Для дітей з розладами зі спектру аутизму (РСА) є характерним нерівномірний розвиток психіки, що супроводжується порушеннями сприймання, комунікації та соціальної взаємодії. Досвід засвідчує, що психологічна допомога для дитини з РСА має бути досить інтенсивною та здійснюватися впродовж тривалого часу. Зокрема, дитина та її родина потребують **систематичної психолого-педагогічної підтримки**, спрямованої на:

- забезпечення індивідуальної підготовки дитини до навчання, формування у неї адекватної поведінки;
- дозоване введення у ситуацію перебування в групі дітей;
- встановлення продуктивного контакту з дитиною;
- підтримування комфортної для дитини обстановки у місці її перебування;
- забезпечення загальної впорядкованості життєдіяльності дитини;
- дотримання чіткої організації освітнього середовища, пошук наявних у дитини здібностей і використання їх у соціальному розвитку;
- сприяння у формуванні побутових навичок у дитини з РСА та в усвідомленні дорослими, що цей процес має певну специфіку;
- сприяння розвитку адекватних стосунків дитини з однолітками;
- розширення життєвого простору дитини за межі освітнього закладу в індивідуально дозованій формі.

Практичний психолог повинен враховувати нерівномірність розвитку дітей із РСА і на основі цих особливостей розробити індивідуальний план розвитку.

Ефективність психолого-педагогічного впливу залежить від таких чинників:

- ступінь вираженості ускладнень розвитку в дитини;
- своєчасність та чіткість поставлених корекційних завдань;
- особливості організації корекційно-розвивального процесу;
- професійний та особистісний досвід фахівця.

Та насамперед, необхідно встановити контакт із дитиною. Дуже часто на заваді може стояти її почуття страху, фрустрованість.

Особливості інтелектуального розвитку

Дитина з РСА через **фрагментарність сприймання** не помічає зв'язків між речами. Вона не бачить цілого і не може розрізняти головне та другорядне (теорія слабкості центрального узгодження англійської дослідниці Ути Фріт). А отже, може швидко загубити єдине ціле та запанікувати. Тому **присутність звичних деталей — життєво важлива** для дитини з РСА, і практичний психолог має пояснити батькам, що вони повинні принести в дошкільний заклад предмет, за

допомогою якого дитина вдома заспокоюється, знімає напругу та стрес.

Дитина з РСА, яка насилу бачить єдине ціле, зіштовхується з труднощами як у плануванні, так і в ході розв'язання завдань. Це відбувається через **дефіцит функції програмування та контролю** (теорія виконавської дисфункції). Тому такий дошкільник

не набуває навичок, які його ровесники вже опанували (чищення зубів, вибір одягу, інколи — самостійний прийом їжі). Однак коли його діяльність спланувати заздалегідь, він відчуває підтримку і може перейти до виконання необхідних дій, хоча все одно чинитиме опір новим видам активності, які запропонують інші люди. Тому всіма можливими способами треба пояснити йому, що відбуватиметься у найближчий час. Це допоможе дитині швидше вивчити розпорядок дня та ліпше орієнтуватися в навколишньому світі.

Ефективно використовувати для цього відповідні фотокартки, картинки або ж предмети-символи. Необхідно найдоходливіше розказувати дитині про найближчі події: режимний момент і послідовність дій дитини та дорослого в ньому. Рекомендується **в аналогічних ситуаціях вживати одні й ті самі вислови**. Також варто використовувати **невербальні підказки**. Наприклад, перед тим, як виходити на вулицю, слід показувати дитині той самий м'ячик, або ж перед кожним прийомом їжі дзвонити у дзвоник. У кінці кожної гри чи вправи можна вмикати музику як сигнал, що час закінчувати та прибирати іграшки.

Теорії, що пояснюють триаду поведінкових порушень при РСА:

- теорія слабкості центрального узгодження (Frith, 1989)
- теорія виконавської дисфункції (Russell, 1997)
- теорія розуму — стосовно дітей з РСА вона вказує на дефіцит у розпізнаванні контексту (Jolliffe and Baron-Cohen, 1999)

Згідно з теорією розуму, дитина з РСА **не розуміє поведінку й емоції інших людей та не може їх передбачити**. Їй також складно усвідомити та виразити особисту мотивацію, почуття, думки

або відобразити свій внутрішній світ. Вона практично не розуміє власної ролі в будь-якій ситуації. При цьому дитина з РСА може бути гіпер- або гіпочутливою до певних сенсорних стимулів і відповідно намагатися блокувати подібні подразники або, навпаки, вимагає стимуляції. Іноді зустрічається і поєднання цих двох варіантів.

Ознаки сенсорних проблем у дітей з РСА:

- ходіння навшпиньках
- затискування вух
- розкачування
- протестні реакції на запахи та смаки
- невдоволення через контакт шкіри з деякими матеріалами
- нюхання пальців
- нелюбов до темряви або яскравого світла
- рухи руками або предметами перед очима
- любов до вібрації
- недостатня або надлишкова реакція на тепло (холод, біль)
- приємні відчуття від здавлювання, тісного одягу, жування та лизання речей тощо

Специфіка організації навчання дітей з РСА

Розвиток дитини з РСА можливий лише за умови створення спеціальних умов. Вихователі та батьки можуть зіткнутися з труднощами щодо розвитку

інтелекту дитини з РСА. Тому практичний психолог повинен знати, як їм допомогти.

З огляду на особливості сприймання у дітей із РСА важливо в процесі навчання задіяти всі органи чуття, а також забезпечити **поступовий перехід до символів**: перед тим, як демонструвати картку із зображенням, спершу необхідно показати реальний предмет, потім іграшковий, а вже згодом зображення.

Для дітей з РСА є характерними обмеженість та вибірковість розвитку комунікативно-мовленневих навичок. Саме тому слід **створювати й підтримувати комфортні для дитини умови спілкування**. Варто заохочувати та активно використовувати набуті комунікативно-мовленневі навички, переносити їх у нові ситуації та адаптувати до потреб соціальної взаємодії.

Варто порекомендувати обирати такі види та способи діяльності, в яких дитина може досягти успіху. Починати необхідно з простих завдань, а згодом підвищувати рівень їх складності. Є сенс чергувати складні завдання з більш простими, щоб у дитини виникало відчуття успіху.

Дитині буде легше засвоювати нові навички, якщо оволодіння ними відбуватиметься поетапно, невеличкими кроками. Також ефективно використовувати методику «прямої та зворотної послідовності». Будь-яку дію можна уявити у вигляді ланцюга або послідовності маленьких кроків. **«Пряма послідовність»** означає, що практичний психолог або вихователь заохочують дитину виконувати перший крок у ланцюгу, але самі закінчують дію. **«Зворотна послідовність»** — це коли дитина закінчує дію, яку розпочав дорослий. Поступово участь дошкільника у процесі зростає, аж доки він не почне виконувати всю дію повністю самостійно. Необхідно враховувати рівень розвитку дитини і пропонувати їй такі завдання, які вона здатна виконати. І не треба застрягати на формуванні однієї

Методика «прямої та зворотної послідовності»

навички. Іноді одне вміння, засвоєне дитиною, дає поштовх до опанування зовсім іншим.

Правило «Дай 5»

Для дітей з РСА характерними є істерики, крики, агресивна поведінка. Причини таких проявів полягають в уже згаданих особливостях сприймання навколишньої дійсності. Щоб усунути небажану поведінку, слід використовувати правило «Дай 5». Фактично, це п'ять запитань — «Хто?», «Що?», «Коли?», «Де?», «Яким чином?». Відповідь на них **допоможе дитині з РСА ліпше зрозуміти ситуацію**, вимоги до неї та шляхи реалізації цих вимог. Саме тому практичний психолог має оволодіти навичками використання цього правила. У дитини істотно зменшиться напруга, якщо вона почує, що саме вона (*хто?*) має принести олівці (*що?*) зараз (*коли?*) на килимочок (*де?*) і для цього необхідно відкрити шухляду, взяти олівці, закрити шухляду, підійти до вихователя і віддати олівці (*яким чином?*). Якщо дошкільник погано сприймає мовлення, то слід використовувати картки із зображеннями послідовних дій.

Від тілесного контакту до розвитку інтелекту

Зауважимо, що діти з РСА можуть мати надто специфічну реакцію на тілесний контакт: від плачу і пасивного уникання до вибухового спротиву. У такому разі не варто наполягати на цій взаємодії. Але якщо дитина не виражає явного негативного ставлення до тілесного контакту, він може стати **ефективним способом її розвитку та побудови стосунків з нею**. Починати варто з погладжування, розминання пальців, кистей рук, направляючи масажні рухи у напрямку від кінчиків пальців до ліктьового суглоба. Також необхідно спробувати масажувати грудну клітку та спину, а згодом перейти до рук та ніг. Також для масажу можна використати ковдру — сповити у неї дитину, як лялечку (окрім голови та шиї), та масажувати тіло крізь тканину. Подібні дії допоможуть їй **відчути цілісність власного тіла**.

Пастка уваги

Дорослому варто знати, до яких предметів чи дій дитина виявляє цікавість. Якщо вона не звертатиме увагу на його маніпуляції з цікавими для неї предметами, варто почати **наслідувати її власні дії**. Це буде «пастка уваги» для дитини. Вона поступово почне звертати увагу на дії дорослого, а згодом буде їх наслідувати. Можна відтворювати звуки, які видає дошкільник, копіювати його гримаси та усмішки. І тоді він почне повертати голову в пошуках вихідного звуку, очима шукатиме обличчя дорослого.

Взаємодія з однолітками

Для дитини з РСА найбільшою цінністю у дошкільному закладі є **присутність інших дітей**. Однак якщо не розвивати у неї сприйняття ровесників, то перебування в колективі не сприятиме подальшому розвитку. Необхідно, щоб дитина з РСА навчилася спершу бачити, чути, відчувати інших дітей, а вже згодом якось взаємодіяти з ними. На початку слід сприяти спільній активності маленького аутиста хоча б ще з однією дитиною.

Дорослим необхідно проявляти свій захват досягненнями дитини

Дитина з РСА не завжди здатна усвідомити та зрозуміти похвалу. Тому дорослим необхідно виражати своє схвалення та захват настільки часто, яскраво і виразно, наскільки вони здатні. Кожного разу, коли дитина вперше добре виконає якусь дію, її слід **заохочувати словесно, мімікою, жестами, усміхатися, плескати в долоні**. Поступово, зважаючи на те, як швидко дитина оволодіває новим умінням та зникає до свого досягнення, інтенсивність схвалення має плавно зменшитися. Крім того, дошкільник з РСА не завжди розуміє, за що саме його хвалять, тому про це обов'язково необхідно сказати вголос: «Який ти молодець, що намалював сонечко!». Якщо для дитини схвалення недостатньо, рекомендується спробувати більш істотні засоби заохочення, але при цьому варто враховувати їх прийнятність саме для цієї дитини.

Слід пам'ятати, що розвиток у стресовому стані неможливий. Тому для дитини з РСА насамперед **необхідно створити безпечні та комфортні умови** і лише після цього опікуватися розвивальним середовищем. ψ